

Kultura pro všechny? Neslyšící žáci v českých kulturních institucích

Koutská Mariana

Abstrakt: Neslyšící žáci ZŠ patří do skupiny dětí se specifickými vzdělávacími potřebami, ale mimo to jsou i příslušníky jazykové a kulturní menšiny. Mohou si vybrat jazyk vzdělávání, nicméně informace o jejich kultuře, historii a samotném jazyce závisí zcela na benevolenci vyučujícího. Vzhledem k evropské vzdělávací politice, která kulturu a kulturní diverzitu považuje za jeden ze svých pilířů, se nabízí otázka, jak je kulturní bohatství zprostředkováno neslyšícím žákům a zda je pamatováno také na vlastní kulturu Neslyšících. Příspěvek představuje dílčí výsledky výzkumu zaměřeného na přístupnost kulturních institucí pro neslyšící žáky, který proběhl ve 116 českých muzeích, galeriích, divadlech a knihovnách.

Klíčová slova: Kulturní instituce, neslyšící žáci ZŠ, znakový jazyk, kulturní práva, přístupnost, kulturní politika.

Abstract: Deaf primary school pupils belong to the group of children with special educational needs but they are also members of linguistic and cultural minority. Deaf children can officially choose the language of education, however the access to information about their culture, history and their very own language depends on the benevolence of their teacher. With regard to the European education policy, according to which culture and cultural diversity are one of its cornerstones, a question rises: How is cultural wealth transferred to deaf pupils? And have they access to Deaf culture as well? This paper presents some of the outcomes of research focused on the accessibility of cultural institutions for deaf pupils, which took place in 116 museums, galleries, theatres and libraries in the Czech republic.

Key words: Cultural institutions, deaf primary school pupils, sign language, cultural rights, accessibility, and cultural policy.

1 Úvod

Na světě existuje obrovské množství lidí se sluchovým postižením. Podle Světové zdravotnické organizace děti tvoří z celkového počtu 360 milionů téměř jednu desetinu. Sluchové postižení však označuje velmi různorodou skupinu sluchových vad od lehké nedoslýchavosti, snadno kompenzovatelné sluchadly, až po těžké sluchové postižení, jehož nositelé většinou komunikují znakovým jazykem. Aktuální školská reforma a kulturní politika ČR bohužel nereflektují dostatečně vývoj evropské i české legislativy a na neslyšící¹ dětské návštěvníky tak v kulturních institucích příliš často pamatováno není.

Na první překážku narazíme v případě, kdy se snažíme předat kulturní bohatství žákům se specifickými vzdělávacími potřebami a navíc žákům, kteří jsou představiteli jazykové menšiny. Je tento fakt zohledněn v národních kurikulech? Nebo jsou informace o kultuře neslyšícím dětem předávány v cizím jazyce? Druhý problém představuje otázka, zda je v kurikulu zohledněna také kultura menšiny, ke které někteří neslyšící žáci patří. Mají tyto děti

¹ Pro účely tohoto příspěvku označení „neslyšící“ zahrnuje skupinu dětí s těžkou nedoslýchavostí nebo praktickou či totální hluchotou a dětí s kochleárním implantátem, jejichž primárním způsobem komunikace je znakový jazyk.

mimo kulturu většinové společnosti přístup také ke kultuře Neslyšících a uměleckým projevům Neslyšících umělců? Neslyšící děti se v kulturních institucích mohou ocitnout v roli cizinců ve vlastním státě, aniž by o tom kdokoli další věděl. Proč tomu tak je? Vědí muzea, knihovny, divadla a galerie, kdo k nim přichází? Ví tyto instituce, které mají zprostředkovávat kulturní bohatství všem bez rozdílu, jaké potřeby tato velice různorodá a v mnohém specifická skupina má? Odpovědi se snaží nabídnout následující text, který seznamuje čtenáře s některými z výstupů výzkumného šetření provedeného v letech 2011 a 2012 v českých muzeích, galeriích, divadlech a knihovnách jako součást zpracování disertační práce ve studijním programu Speciální pedagogika na Pedagogické fakultě Masarykovy univerzity.

2 Teoretické zakotvení výzkumu

Kultura je složitý komplex zahrnující znalosti, víru, umění, morálku, zákony, zvyky a jakékoli další schopnosti, kterých dosáhl člověk jako člen společnosti². Představuje základní vzorec, který stanovuje, kdo jsme a jaké normy a hodnoty vyznáváme, a je úzce propojena se vzděláváním a prostředím, ve kterém žijeme. S kulturou a jejím předáváním úzce souvisí svobodný přístup ke kulturnímu bohatství, které po smluvních státech požadují mezinárodní úmluvy a národní legislativy.

2.1 Kulturní práva n/Neslyšících

Kulturní práva jsou nedílnou součástí lidských práv. Vycházejí ze snahy ochránit podstatu lidské důstojnosti, neboť kultura, zahrnující také paměť lidstva a v průběhu historie vyvinutá sociální schémata, tvoří základ pro vznik osobní i společné identity³. Z článku 22 a 27 Všeobecné deklarace lidských práv vyplývá, že každý má právo svobodně se účastnit kulturního života své komunity, těšit se z umění, sdílet a užívat výtvarných a technických pokroků. Úmluva o právech osob s postižením v článku 30 deklaruje právo osob s postižením na rovnoprávnou účast na kulturním životě. Lidé s postižením by na základě těchto dokumentů měli mít přístup ke kulturním statkům, službám, divadlům, muzeím a knihovnám. Většinová společnost však k neslyšícím stále zaujímá postoj, který je částečně ovlivněn naším medicínským přístupem k postižení, který je úzce spojen s vymezením normality. Medicínské hledisko vnímá hluchotu jako fyziologický fakt, jako stav jedince, který nutně znamená jakousi odchylku od normy, jež je třeba napravit nebo kompenzovat. Oproti tomu kulturně-antropologické hledisko zkoumá psychologické a sociální aspekty hluchoty. Komunita neslyšících a nedoslýchavých lidí, kteří používají znakový jazyk, je z tohoto pohledu jazyková a kulturní menšina⁴.

2.2 Neslyšící a dvě tváře kultury

Neslyšící mají v první řadě právo na přístup ke kultuře vlastní minority, kdy se znakový jazyk stává nástrojem předávání informací, ale také jedním z projevů kulturního bohatství; společně s právem na plnohodnotný přístup k všeobecné kultuře. Z tohoto úhlu pohledu se na neslyšící

² (Blumenthal 1940)

³ (Daniels 2010)

⁴ (srov. Groce 1999; Padden, Humphries 2005; Procházková, Vysuček 2007)

v Evropě můžeme dívat jako na uživatele různých znakových jazyků, kteří sdílejí jedinečné národní kultury a zároveň mají vlastní specifickou kulturní identitu⁵. Tento kulturní přístup ke sluchovému postižení přejímá také již zmiňovaná Úmluva o právech osob s postižením: „Osoby s postižením mají nárok, rovnoprávně s ostatními, na uznání a podporu jejich specifické kultury a jazykové identity, včetně znakových jazyků a kultury Neslyšících.“ (článek 30). Kultura Neslyšících je úzce spojena se statusem znakového jazyka a evropskou jazykovou politikou. Podle Evropské charty pro regionální a minoritní jazyky patří evropské znakové jazyky mezi neteritoriální jazyky a mají být jako takové chráněny a podporovány, což naplňuje požadavek jazykové a kulturní diverzity, kterou, díky svému vlastnímu jazyku a kultuře, reprezentují i Neslyšící.

Trend postupného uznání znakového jazyka a kulturních práv neslyšících je patrný i v ČR. Český znakový jazyk (dále ČZJ), byl částečně akceptován již v roce 1998 prvním antidiskriminačním zákonem od sametové revoluce. Jako samostatný přirozený jazyk byl nicméně uznán až o deset let později⁶. Podle platné legislativy mají neslyšící děti právo na přístup ke vzdělání a ke kultuře respektující jejich specifické potřeby.

Podle evropských deklarací a aktuálních vzdělávacích a kulturních politik je kultura a kulturní různorodost jedním ze základních kamenů vzdělávacího systému. Přestože přístup ke kultuře patří mezi hlavní cíle vzdělávání podle národního plánu vzdělávání i školského zákona, přestože je návštěva kulturních institucí je součástí očekávaných výstupů RVP ZV a přestože je (i když minimalisticky) zasazena i do kulturní politiky ČR, je otázka, nakolik jsou kulturní instituce na dětské neslyšící návštěvníky připraveny.

3 Výzkumné šetření

3.1 Výzkumné cíle

Hlavním cílem výzkumného šetření bylo odhalit faktory, které ovlivňují míru přístupnosti kulturních institucí pro dětské neslyšící návštěvníky, tj. neslyšící žáky ZŠ. Byly vytyčeny i cíle parciální, a to:

- Zjistit, zda neslyšící žáci ZŠ patří mezi cílovou skupinu kulturních institucí;
- Analyzovat technická opatření a opatření na úrovni lidských zdrojů, která byla zavedena pro lepší přístupnost kulturních institucí pro neslyšící;
- Popsat úroveň a typ spolupráce kulturních institucí se školami a organizacemi pro sluchově postižené;
- Analyzovat faktory, které ovlivňují vzájemnou spolupráci mezi kulturními institucemi a školami pro sluchově postižené.

3.2 Popis základního a výběrového souboru

Dílčí výzkumné šetření proběhlo v českých muzeích, galeriích, divadlech a knihovnách od října do prosince roku 2012. Celkem bylo osloveno 260 institucí a výzkumného šetření se zúčastnilo 116 z nich, tj. 33 muzeí a galerií, 28 divadel a 55 knihoven.

⁵ (Timmermans 2005)

⁶ Zákon č. 155/1998 Sb., o komunikačních systémech neslyšících a hluchoslepých osob, novelizovaný zákonem č. 384/2008 Sb., v plném znění v zákoně č. 423/2008 Sb.

3.3 Metodologie výzkumného šetření

Výzkumné šetření bylo vedeno jako kvantitativní výzkum, v rámci kterého byly uplatněny tyto techniky: sběr dat, dotazník a analýza dokumentů. Technika dotazníku byla využita pro komplexní zhodnocení faktické praxe kulturních institucí. Pro výzkumné šetření bylo použito elektronické varianty dotazníku s položkami rozčleněnými do sekcí zaměřených na návštěvnost a neslyšící coby cílovou skupinu, dále přístupnost pro neslyšící na úrovni technických opatření, přístupnost pro neslyšící na úrovni opatření v lidských zdrojích, komunikaci a spolupráci s externími organizacemi a konečně na obtíže, kterým muzea a galerie při snaze o dosažení přístupnosti čelí.

3.4 Výsledky výzkumného šetření: Neslyšící žáci v českých kulturních institucích

Na základě tohoto výzkumného šetření jsem došla k několika závěrům, které pomáhají zodpovědět otázku, nakolik jsou kulturní instituce přístupné pro neslyšící žáky ZŠ a které faktory jsou pro tuto přístupnost klíčové.

Ačkoli se kulturní instituce podle výsledků výzkumu stále více zaměřují i na návštěvníky se speciálními potřebami, jen necelá třetina z nich se cíleně věnuje neslyšícím návštěvníkům. Jakkoli je návštěvnost neslyšících obtížné měřit, instituce deklarují průměrně mezi 20 až 50 návštěvníky ročně. I přes toto nízké číslo je s návštěvností spokojena celá polovina institucí. Nabídkou speciálního programu se na neslyšící děti snaží zacílit pouze 16 procent z nich.

Novým trendem v oblasti rovných práv je zaměstnání osoby odpovědné za přístupnost dané instituce pro osoby se speciálními potřebami. Téměř jedna pětina institucí má některého ze zaměstnanců zaměřeného na tuto skupinu návštěvníků, což je výrazný posun oproti minulosti. Bohužel jiná opatření realizována nejsou. Výjimku tvoří po šesti institucích, které zavedly buď opatření na úrovni lidských zdrojů nebo některá z technických opatření.

Z výzkumu vyplývá pozitivní snaha kulturních institucí začít systematicky spolupracovat jak se školami (sedm institucí), tak s některou z organizací pro sluchově postižené (15 institucí) za účelem zpřístupnění své nabídky neslyšícím návštěvníkům. Stále je však podceňována nutnost cíleně informovat tuto skupinu. Většina institucí (60 procent) se nesnaží oslovit ani školy, ani organizace pro sluchově postižené. Jiné se spoléhají na informování potenciálních neslyšících návštěvníků prostřednictvím webových stránek nebo informačních letáků.

Mezi nejvýznamnějšími překážkami pro vzájemnou spolupráci institucí a škol pro sluchově postižené nepatří jen nedostatek lidských zdrojů a financí. Stejně problematicky je hodnocen nedostatek informací o dané problematice, který však kulturní instituce až na naprosté výjimky aktivně neřeší.

4 Závěr

Kultura pro všechny? Neslyšící žáci v českých kulturních institucích

Príspevek odpovedel na nektere otázky tykajici se pristupnosti kultury pro neslyšici žáky ZŠ z pohledu kulturních institucí, které by pro školy měly být přirozeným partnerem při naplňování vzdělávacích cílů. Neslyšící žáci ZŠ bohužel nepatří ve většině případů mezi cílovou skupinu

těchto institucí. Na dosavadních výstupech šetření se navíc ukazuje, že přes stávající platnou legislativu zaručující plnohodnotný přístup k informacím a kulturnímu bohatství pro všechny bez rozdílu kulturní instituce nejsou připraveny na dětské neslyšící.

Slouží kultura opravdu všem bez rozdílu? V současné době to tak nevypadá. Mimo obtíže se zdroji, které provází kulturu všude na světě, je pro mne nejvýznamnější zprávou nedostatek informací, kterou kulturní instituce o neslyšících návštěvnících mají. I přes pozitivní trend častější spolupráce muzeí, galerií, knihoven a divadel se školami a organizacemi, které se danou problematikou zabývají, je právě postoj vyčkávání a přiznané nevědomosti největším neduhem obou stran. Teprve pokud změním náš přístup, začneme se ptát na to, co nevíme, vzájemně se informovat a vybízet ke spolupráci, zpřístupníme kulturu nám všem bez rozdílu.

5 Literatura

DANIELS, B. I. Culture, cultural rights, and the right to assemble. *Anthropological Quarterly* [online]. 2010, roč. 83, č. 4 [cit. 2013-06-18]. Dostupné z: <http://search.proquest.com/docview/816193880?accountid=16531>

Explanatory report. *European Charter for Regional or Minority Languages*. Strasbourg: Council of Europe, 1992. Dostupné z: [.http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/148.htm](http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/148.htm)

GROCE, Nora. Disability in cross-cultural perspective: rethinking disability. *The Lancet* [online]. 1999, vol. 354, issue 9180, s. 756-757 [cit. 2013-07-12]. DOI: 10.1016/S0140-6736(99)06140-1. Dostupné z: <http://linkinghub.elsevier.com/retrieve/pii/S0140673699061401>

PADDEN, Carol a Tom HUMPHRIES. *Inside deaf culture*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2005, 208 p. ISBN 06-740-1506-1.

PROCHÁZKOVÁ, Věra a Petr VYSUČEK. *Jak komunikovat s neslyšícím klientem?* [online]. Praha: Vzdělávací institut ochrany dětí, 2007, 28 s. [cit. 2012-08-06]. ISBN 978-80-86991-18-4. Dostupné z: <http://www.viod.cz/editor/assets/download/neslysici.pdf>

TIMMERMANS, Nina; in co-operation with the Committee on the Rehabilitation and Integration. *The status of sign language in Europe: report* [online]. Strasbourg: Council of Europe Publ., 2005 [cit. 2012-11-20]. ISBN 92-871-5720-0.

Úmluva o právech dítěte: Council of Europe conventions on children's rights. In: *Council of Europe: Human Rights and Rule of Law* [online]. 1989 [cit. 2013-06-18]. Dostupné z: http://www.coe.int/t/dg3/children/keylegaltxts/conventionsonchildrensrightslist_EN.asp

Úmluva o právech osob s postižením. In: *Spojené národy* [online]. - [cit. 2013-01-28]. Dostupné z: <http://www.un.org/disabilities/convention/conventionfull.shtml>

Vídeňská deklarace. In: *United Nations: (OSN)* [online]. 1993 [cit. 2013-06-18]. Dostupné z: [http://www.unhchr.ch/huridocda/huridoca.nsf/\(symbol\)/a.conf.157.23.en](http://www.unhchr.ch/huridocda/huridoca.nsf/(symbol)/a.conf.157.23.en)

Všeobecná deklaráce lidských práv. In: *OSN* [online]. 1948 [cit. 2013-01-31]. Dostupné z:
<http://www.osn.cz/dokumenty-osn/soubory/vseobecna-deklarace-lidskych-prav.pdf>

Zákon 155/1998 Sb. v plném znění zákon 423/2008 Sb. *Zákon o komunikačních systémech neslyšících a hluchoslepých osob*. Ostrava: Sagit, 2008. Dostupné z:
<http://www.sagit.cz/pages/sbirkatxt.asp?sn=y&hledany=384%2F2008&zdroj=sb08423&cd=3&typ=r>

Mariana Koutská
Katedra Speciální pedagogiky Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity
Poříčí 7
603 00 Brno
e-mail: mariana.koutska@gmail.com

Vnik a prezentace tohoto příspěvku byly podpořeny ze stipendijního fondu PdF MU.